

NIEUWSBRIEF

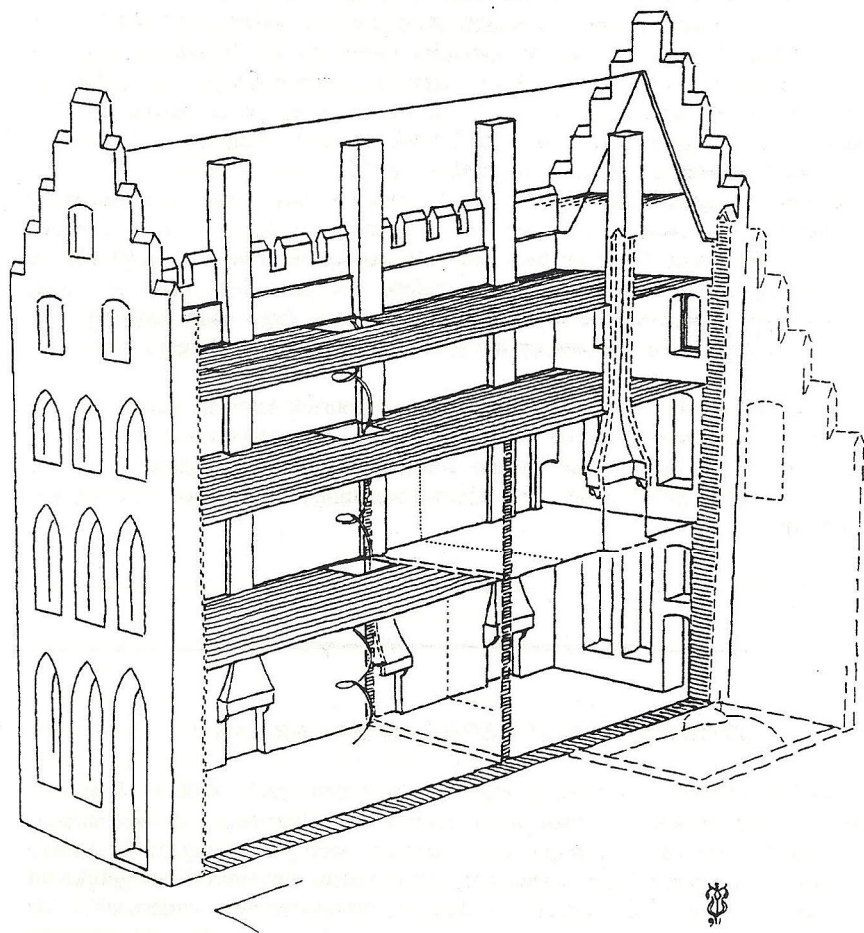
Stichting

Bouwhistorie

Nederland

Nummer 2

Juni 1992

HET GROTE VERBAND

Hoe komt de bouwhistoricus aan de algemene kennis, nodig voor de uitoefening van zijn beroep?

Voor een jonge wetenschap als de bouwhistorie is het van uitermate groot belang, dat van allerlei terreinen binnen het vakgebied stelselmatig gegevens worden verzameld en bewerkt. Telkenmale blijkt bij het uitwerken van de uitkomsten van een onderzoek van een bouwwerk, dat kennis van sommige verschijnselen eigenlijk niet voorhanden is of door de onderzoeker niet bereikt kan worden. Tot nu toe was het eigenlijk alleen bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg mogelijk dergelijke gegevens systematisch te verzamelen, te bewerken en te publiceren. Die mogelijkheden zijn echter te beperkt in "het stadium van volwassenheid, waarin de bouwhistorische discipline in Nederland is geraakt" (Marceline Dolfin in het *Bulletin KNOB* 1992, p. 49).

Duizenden gegevens met betrekking tot tientallen onderwerpen zwerven rond in plaatselijke publikaties, in schets- en aantekeningenblokken van onderzoekers en zelfs alleen maar in de hersens van vele vakbeoefenaren. Bij de RDMZ is stelselmatig materiaal verzameld, vastgelegd en gebundeld door ter zake deskundigen. Want het is absoluut onmogelijk dat te laten doen door bijvoorbeeld documentaristen, die niet op het specifieke vakgebied gefixeerd zijn.

Wil de bouwhistorie in Nederland optimaal gebruik kunnen maken van de beschikbare gegevens en op de hoogte blijven van nieuwe vondsten en verworven kennis, dan moet er nú gestart worden met het concentreren van alle materiaal op één punt en met het optimaal bemannen van het centrum van het spinneweb.

Herman Janse

BOUWHISTORISCH ONDERZOEK IN NEDERLAND

Door de overheid geïnstigeerd bouwhistorisch onderzoek vindt in Nederland maar op zeer bescheiden schaal plaats: structureel is het slechts in twee steden, namelijk Utrecht en 's-Hertogenbosch, min of meer goed geregeld. In andere plaatsen is de opzet minder permanent, maar bestaat niettemin de mogelijkheid tot door de overheid betaald incidenteel bouwhistorisch onderzoek. Als voorbeeld voor deze situatie kunnen dienen de steden Amsterdam, Haarlem en Groningen. Daarnaast wordt zo nu en dan door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist en de Rijksgebouwendienst te 's-Gravenhage een particulier/commercieel bureau ingeschakeld om de erosie van het nationale bouwhis-

torische bestand enigszins te ondervangen. Helaas is dit maar een druppel op de gloeiende plaat en verbetering op korte termijn lijkt uitgesloten. Immers, door reorganisaties en grootschalige bezuinigingen de afgelopen jaren is het de beide genoemde diensten nagenoeg onmogelijk gemaakt om te voorzien in de behoefte en vooral de noodzaak tot bouwhistorisch onderzoek.

Ondanks deze niet florissant te noemen situatie, blijkt het bouwhistorisch onderzoek in ons land de laatste jaren in een groeiende belangstelling van met name het grote publiek te staan. Steeds meer wordt voor bouwhistorisch onderzoek of aanverwante onderzoeksgebieden een beroep gedaan op particuliere bureaus, ook door de overheid! Het spreekt voor zich dat het bestuur van de SBN deze ontwikkeling toejuicht, maar tegelijkertijd nauwlettend gadeslaat.

Om in de warwinkel van bouwhistorische activiteiten enige orde te scheppen (en enig inzicht te verkrijgen) heeft de redactie zich voorgenomen om in de komende nummers van de Nieuwsbrief aandacht te schenken aan instanties die zich binnen het vakgebied profileren. De directe aanleiding werd gevormd door een de redactie toegestuurd rapport van het Gelders Genootschap (in feite een welstandsorganisatie) betreffende de stadsmuur van Zaltbommel. Onze voorzitter, Herman Janse, was zo vriendelijk dit rapport kritisch te bezien. De hieronder volgende bespreking is daarvan het resultaat.

Rob Gruben

M.A. van Bleek en D.B.M. Hermans, *Gemeente Zaltbommel. De stadsmuur; een inventarisatie*, rapport samengesteld door het Gelders Genootschap (Arnhem 1992).

Het rapport bestaat uit drie delen: een bouwhistorisch deel, een bouwtechnische opname en een visie op de restauratie en een reconstructie. Wij zullen ons hier beperken tot de bouwhistorische aspecten van het rapport.

Een bouwtijd voor de stadsmuur wordt eerst stellig aangegeven tussen 1531 en 1544 op basis van Vermeulens Geïllustreerde Beschrijving uit 1932. Deze datum wordt verderop weer onderuit gehaald met onder andere de mededeling, dat in 1343 de aanleg van stenen muren en grachten gereed was.

Uit de kaarten van onder meer Van Deventer en Blaeu kan men opmaken, dat deze muur geen weergang op bogen heeft gehad, zoals vrijwel alle andere Nederlandse stadsmuren bezaten, met uitzondering van Zwolle en Kampen.

Na lang zoeken meen ik te moeten concluderen, dat de muur een dikte heeft van 75 cm en ter hoogte van de kantelen overgaat op 64 cm. Een doorsnede-tekening ontbreekt namelijk en het rapport omschrijft dat niet duidelijk.

Op 72 cm onder de waarschijnlijke onderkant van de moordgaten bevindt zich een rij gaten van 16 x 16 cm, h.o.h. 2,80 m. De onderzoeker duidt die aan als kortelinggaten, maar we hebben hier te maken met een in Nederland vrijwel

nog niet aangetroffen vorm van houten weergang. Alleen in Harderwijk is iets dergelijks gevonden. Onder deze gaten loopt een sleuf, die te vergelijken is met de plaats van een "stelregel", zoals die bij balklagen van rond 1300 is aangetroffen in onder meer Utrechtse huizen en het kasteel Heenvliet.

In de muur zijn boven de weergang en lager dan de moordgaten verticale sleuven, die in het rapport worden aangeduid als schietgaten. Het is echter volstrekt onmogelijk om hierdoor met pijl en boog gericht te schieten. Het zijn kijksleuven. Het schieten geschiedde door de moordgaten. Echte schietgaten ontbreken. In een 16de-eeuwse muur zou men haakbus- en kanongaten verwachten.

De conclusie, die ik uit het rapport zou willen trekken, is dat we hier te maken hebben met een 14de-eeuwse massieve muur zonder weergangbogen en een op uitgestoken balkjes rustende houten weergang, waarboven de kantelen zonder hun vermoedelijke afdekking 1,72 m uitsteken. Deze vondst is uniek te noemen en vormt een welkome aanvulling op het door ondergetekende en Th. van Straalen geschreven *Middeleeuwse Stadswallen en Stadspoorten in de Lage Landen*, waarvan de beide drukken in 1974 en 1975 in Zaltbommel (!) verschenen. De restauratie zou zich nadrukkelijk moeten richten op conservering en zichtbaar maken van de resten van de oorspronkelijke 14de-eeuwse situatie. In het feit dat die niet tijdens het onderzoek en de uitwerking ervan is onderkend, wrekt zich wederom de omstandigheid, dat bouwhistorici niet voldoende in de gelegenheid zijn zich te verzekeren van een allround kennis. De SBN zal hierin daadwerkelijk en zo snel mogelijk moeten voorzien.

Herman Janse

HET HOF VAN ZEVENBERGEN TE 'S-HERTOGENBOSCH

Bouwhistorisch onderzoek en de restauratiepraktijk

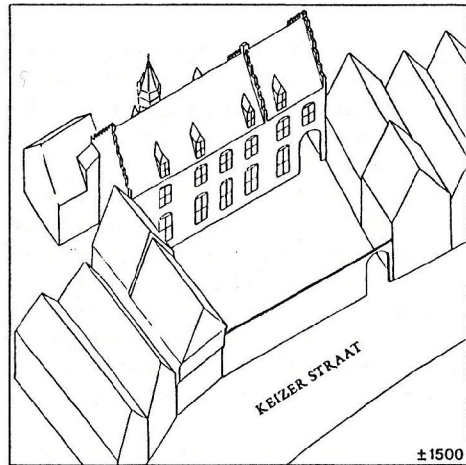
Helaas komt het nog steeds weinig voor dat bouwhistorisch onderzoek de basis vormt voor een restauratieplan. Menig restauratievoorstel gaat volledig voorbij aan de bevindingen van het bouwhistorisch onderzoek, als het al is uitgevoerd. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Allereerst bestaat er een algemene desinteresse of onwetendheid en vaak ook onwil onder een meerderheid van de architecten ten aanzien van bouwhistorie. Zelfs als zij er hun voordeel mee kunnen doen, laten architecten de bouwhistorische gegevens die hen worden aangedragen vaak voor wat ze zijn. Zij kunnen dit doen omdat bouwhistorie geen enkele wettelijke status heeft (enkele gemeentelijke verordeningen daargelaten) en dus niet in het bouwplan hoeft te worden meegenomen.

Een tweede oorzaak is van geheel praktische aard. In de regel vindt bouwhistorisch onderzoek immers pas plaats tijdens de bouw, wanneer alle plannen allang klaar en goedgekeurd zijn! De bouwhistorische bevindingen komen, hoe interessant ook, als mosterd na de maaltijd en veranderingen in de plannen zouden een flink tijds- en dus geldverlies opleveren. Deze gang van zaken kan slechts ondervangen worden door het uitvoeren van een bouwhistorisch vóóronderzoek. Op basis van dit onderzoek kan een bouwplan worden opgesteld en kan bovendien nader en gericht aanvullend onderzoek plaatsvinden tijdens de bouw. Garantie voor een beter eindresultaat geeft dit allerminst. Aan de hand van het recent opgeleverde gebouwencomplex 'het Hof van Zevenbergen' in 's-Hertogenbosch kunnen we zien hoe een en ander in de praktijk kan verlopen als er zo'n vooronderzoek heeft plaatsgevonden, en hoe het aanvullend onderzoek tijdens de bouw in de praktijk toepasbaar gemaakt kan worden.

Het Hof van Zevenbergen is voor 's-Hertogenbosch van uitzonderlijk belang daar het het laatst overgebleven adellijk hofcomplex uit de late middeleeuwen in de stad betreft. De oudste kern van het complex, de grote woonvleugel met traptoren, dateert uit de laatste decennia van de 15de eeuw. In de 16de en 17de eeuw worden diverse vleugels toegevoegd, zodat er een complex rondom een grote binnenplaats ontstaat. In de 18de eeuw wordt het verbouwd tot Rooms Weeshuis, welke functie het tot in deze eeuw heeft behouden.

Het is niet verwonderlijk dat bouwhistorisch onderzoek van het Hof een hoge prioriteit genoot bij de gemeentelijk bouwhistoricus. Er werd dan ook al ruim voor de restauratie, in 1983, opdracht gegeven tot een gedeeltelijk door de aannemer uitgevoerd vooronderzoek. Dit onderzoek, uitgevoerd door W. Weve in het kader van zijn afstudeeropdracht voor de T.U. Delft, vormde het uitgangspunt voor de restauratieplannen. Mede dankzij het uitgebreide onderzoeksrapport met restauratie-aanbevelingen kon worden voorkomen dat het complex door de restauratie verder zou worden aangetast. Zo werd bewerkstelligd dat de hoofdstructuur van het complex behouden bleef. Deze werd versterkt door het terugbrengen van verdwenen, door het onderzoek aangetoonde muren en door alle storende en niet van belang zijnde aanbouwen te slopen. Bijvoorbeeld moest de binnenplaats ontdaan worden van de twee recente trappenhuisen uit de weeshuisperiode, zodat weer één grote binnenplaats ontstond. De zeer tot de verbeelding sprekende laat-gotische hoogstelling aan de binnenplaats zou dan weer geheel in het zicht komen, en kon dan worden gecompleteerd en ontdaan van zijn dichtmetseling. De binnenplaats zou vanaf het achterterrein bereikbaar gemaakt kunnen worden door de oorspronkelijke poortdoorgang in de hoofd vleugel weer open te breken.

Hoewel de wijze van uitvoering van het vooronderzoek te bekritisieren is (zie ook A.H. van Drunen, De voorbereiding op de restauratie van het Hof van Zevenbergen te 's-Hertogenbosch in: Heemschut 1989, no 9/10), valt niet te ontkennen dat de invloed ervan op de restauratieplannen zeer positief uitpakte.

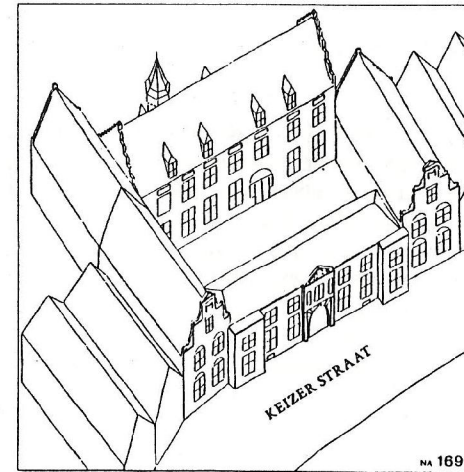

Vogelvlucht van de Hof van Zevenbergen omstreeks 1500, met open voorhof en poortdoorgang door de hoofd vleugel (tekening auteur).

Hierdoor lag er bij aanvang van de ontmanteling van het complex een redelijk en aanvaardbaar schetsplan, waarin wel degelijk rekening werd gehouden met de bouwhistorische bevindingen. Maar met de gedetailleerde invulling van deze plannen, gevoerd door de resultaten van het onderzoek tijdens de bouw, liep het allemaal wat anders.

Met een onwaarschijnlijke voortvarendheid begon de aannemerscombinatie alles te slopen wat men 'rot' vond. Ramen, deuren, plafonds, betimmeringen en stucwerkschouwen verdwenen op de container. Het gevolg was dat het gebouw een seizoen lang 'open' stond voor weer en wind, omdat men diende te wachten op de definitieve bouwvergunning. De gevolgen waren aanzienlijk. Omdat het hoofdgebouw nu door en door nat was, was het in de ogen van de aannemers plotseling ook door en door 'rot'. Ternauwernood kon de prachtige, compleet bewaard gebleven, 15de-eeuwse kap van het hoofdgebouw gered worden van sloop. Met het hieronder gelegen unieke 17de-eeuwse stucplafond liep het minder goed af. Nadat men het moedwillig(!) zó nat had laten worden dat restauratie financieel niet meer haalbaar werd geacht, werd het gesloopt om later te worden vervangen door een kopie. De kopie werd nooit aangebracht; inderdaad was het te duur. Men volstond met een paar plakprofieltjes van de Sierpleisterspecialist!

De geschiedenis van de restauratie staat bol van dit soort voorvallen. Diverse door de bouwhistorici aangedragen ontdekkingen, bruikbaar voor de restauratie, werden vervolgens genegeerd of zelfs eenvoudigweg gesloopt. Zo werden in het muurwerk van het hoofdgebouw de geprofileerde dagkanten van de opnieuw te openen poortdoorgang vrijgelegd, zo gaaf dat opknappen niet eens nodig was. Deze dagkanten werden vervolgens met behulp van een kango gesloopt, omdat volgens de uitvoerder de poort 15 cm meer naar links had gezeten, zoals op de bouwtekeningen (1:100 !) was aangegeven. Het muurwerk werd op zeer grove wijze in moderne steen vernieuwd en vervolgens afgepapt

Vogelvlucht van de Hof van Zevenbergen, toestand na 1695, met ingangsvleugel langs de straat en centrale ingangspoort. (tekening auteur).

met specie. Ook de borstwering met dubbele muizetand werd gesloopt omdat deze rot werd geacht. Bij de herbouw stuitte de metselaar op grote problemen toen de muizetand aan de beurt was. Om deze nog enigszins op de door de bouwhistorici gedocumenteerde voorganger te laten lijken moesten er zelfs steenstrips aan te pas komen. Ook bij de ezelsruggen moest dit surrogaat worden ingezet.

Kortom de restauratie werd één grote aaneenschakeling van blunders omdat men categorisch weigerde gebruik te maken van de wel degelijk aanwezige en aangeboden vakkennis van de bouwhistoricus. Toen deze het idee aandroeg om het houtskelet van het hoofdgebouw te reconstrueren om hiermee de 15de-eeuwse balklagen voor vervanging te behoeden werd deze legitieme oplossing in dank aanvaard. Nieuwe tekeningen werden gemaakt en een enthousiaste eigenaar stond borg voor de meerkosten. Balklaag gered? Mooi niet! Met het argument dat de nieuwe moerbalken allang besteld waren, sloopte de aannemer zo'n zes maanden later alle balklagen en verving deze door nieuwe, te zwaar gedimensioneerde 'kopieën'. En omdat de eigenaar toch de meerkosten betaalde hing men vervolgens sleutelstukken, muurstijlen en korbelen aan de moerbalken. Dat is restaureren anno 1991.

Als apotheose vond een ingrijpende herindeling van de voorgevel van het complex plaats. Ten koste van twee 18de-eeuwse ingangen van het weeshuis (een jongens- en een meisjesingang) werd hier de 17de-eeuwse situatie met centraal gelegen poortdoorgang gereconstrueerd. De door de bouwhistorici blootgelegde restanten van de poort werden als argument misbruikt om deze verandering van de oorspronkelijke plannen er door te krijgen. Het historisch gegroeide aanzicht van het gebouw met zijn afleesbare geschiedenis werd eenvoudig genegeerd en weggerestaureerd. Tot overmaat van ramp werd ook de grote gevelsteen van het 'Rooms Weeshuis' vervangen door één met de

(foutieve) tekst: Hof van Zevenbergen, 1491-1991. Hoe dit door welstand is geraakt blijft voor mij een raadsel.

Als bouwhistorisch onderzoeker wil je niet alleen vastleggen, je streeft ook naar behoud en naar een positieve bijdrage aan de restauratie. Als dat streven zo wordt gefrustreerd als op het Hof van Zevenbergen is gebeurd, geeft dat enige stof tot nadenken. Bij de planvoorbereiding kon een zeer nadrukkelijke bijdrage geleverd worden door de bouwhistoricus. Bij de uitvoering echter liep het volledig mis, ondanks een intensieve bouwhistorische begeleiding. Het is wel eens gezond om als bouwhistoricus een keer stil te staan bij het toepasbaar nut van een onderzoek in de restauratiepraktijk. Het heeft weinig zin hier een open deur in te trappen en te verkondigen dat bouwhistorie beter geïntegreerd dient te worden in het restauratieproces. Waar het in de praktijk op aan blijkt te komen zijn de persoonlijke contacten tussen de bouwhistoricus en de architect, de aannemer en de bouwdirectie. Alleen bij een goede relatie met deze partijen kunnen beargumenteerde wijzigingen alsnog bij uitvoering worden ingepast. Het feit dat er op de boven besproken bouw geen directie werd gevoerd, dat er wisselende uitvoerders rond liepen en dat er sprake was van een combinatie van maar liefst vijf aannemers, heeft veel bijgedragen aan de verstoorde relatie met de bouwhistorici. Als daarnaast de mensen op de bouw, met name de architect en de uitvoerder, deze bouwhistorici als lastig ervaren, en als overbodig afdoen kan er van een samenwerking bijna geen sprake zijn.

Het is daarom zaak om zowel architecten als aannemers duidelijk te maken wat bouwhistorisch onderzoek nu eigenlijk is (taak voor de SBN!) en wat je er mee kunt. Het feit dat onderzoek vaak aantoonbaar kostenbesparend kan zijn dient daarbij als troef te worden uitgespeeld. Alleen met de medewerking van de restaurateurs kan worden bewerkstelligd dat er na een restauratie niet slechts een papieren documentatie van het oorspronkelijke monument rest.

En wat het Hof van Zevenbergen betreft? Dankzij het bouwhistorisch onderzoek zijn de hoofdbouwmassa's weer goed te onderscheiden en is de binnenplaats met boogstelling weer open en voor het publiek toegankelijk. Bovendien is door dit onderzoek een uitvoerige documentatie van dit belangrijke complex tot stand gekomen.

Alle restauratieblunders zijn met een dikke speciepap afgedekt zodat het er allemaal weer oud uitziet. Als je er gaat kijken zul je er bewonderende blikken van toeristen zien en kreten horen als 'wat is het hier prachtig gerestaureerd!'. Dat er in feite een holle nieuwbouw-fake staat ziet absoluut niemand. Dus waar zouden we ons eigenlijk druk om maken?

Ronald Glaudemans

O.F.O.B.I.E. VIERDE PROVINCIALE CONTACTDAG 1992

Op woensdag 20 mei j.l. vond te Gent (B) de vierde provinciale contactdag van de Oostvlaamse Federatie voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en Industrieel Erfgoed (O.F.O.B.I.E.) plaats. De belangstelling vanuit Nederland was bijzonder groot: Liefst 1/3 van de circa 100 inschrijvers bezat de Nederlandse nationaliteit en ook een ruime afvaardiging van het SBN-bestuur ontbrak niet.

Het thema van de dag was aansprekend: bouwhistorisch onderzoek van particuliere huizen in stedelijk milieu. Anders dan dit thema deed vermoeden lag het accent van de dag meer op de archivalische dan op de bouwkundige benadering van het gebouw. Getracht werd wel een relatie te leggen met bouwhistorisch en archeologisch onderzoek, doch slechts in een enkel geval kon deze poging geslaagd worden genoemd. Positief was in ieder geval dat de interdisciplinaire intentie door alle sprekers ten volle werd ondersteund. Zo bleek archivaris Daniël Lievois met zijn lezing 'Een onderzoek van huizen in de Gentse binnenstad (14de-20ste eeuw): methodologie, mogelijkheden en resultaten' een reconstructie van opeenvolgende kadastersituaties vanaf de late middeleeuwen tot heden in een direct en ondubbelzinnig verband met het gebouwde bestand te willen brengen. In elke stad zou dit de basis kunnen zijn, niet alleen voor voortgezette historische studies, maar ook voor archeologisch en bouwhistorisch onderzoek.

Het meest aansprekende resultaat van bovengenoemd streven was de vrijwel exacte datering van een tweetal bouwfases van het huis Jan Breydelstraat 32-34, het huis met de houten achtergevel aan de Lieve. Door nauwgezet archiefonderzoek kon de eerste uitbreiding ervan worden gedateerd op het jaar 1579. Bovendien kon worden vastgesteld dat de houten gevel tussen 1593 en 1599 tot stand moest zijn gekomen. De explicatie ter plekke door mevrouw Marie-Christine Laleman, die eerder die dag een lezing had verzorgd onder de titel 'Van materieel spoor tot boek: nieuwe wegen voor het huizenonderzoek in Gent', was voor de aanwezige bouwhistorici waarschijnlijk het meest interessante deel van de dag.

Verrassend was ook de Nederlandse bijdrage van Hemmi Clevis en Jan Thijssen onder de titel 'Archeologisch en historisch onderzoek van Nijmeegse huizen'. Vooral de toelichting op een door Clevis voor de computer ontwikkeld model betreffende de koppeling van huiseigenaren/-bewoners aan huispercelen was zeer de moeite waard. Hieruit kwam onder andere naar voren dat een interdisciplinaire, "blokgerichte" aanpak van middeleeuwse stadsdelen een factor meer aan informatie kan opleveren dan een op zichzelf staand bouwhistorisch of archeologisch onderzoek.

Dat de situatie in België wat dat laatste betreft overigens veel minder gunstig is dan in Nederland bleek uit de lezing van Petra Maclot. Het beeld dat naar voren kwam uit haar bijdrage 'Enkele aspecten van huizenonderzoek in Antwerpen' vormt zeker reden tot ongerustheid. De heersende bouwpraktijk gaat daar

volledig voorbij aan door (bouw)historisch onderzoek verkregen gegevens. Het kan daarom in België, maar ook in Nederland, geen kwaad zo nu en dan de praktische mogelijkheden van interdisciplinair bouwhistorisch onderzoek eens nader te belichten. Het is een (toekomstige?) taak van de SBN om aan deze vraag uit het vakgebied gehoor te geven. Wellicht dat een jaarlijkse, door de SBN verzorgde, bouwhistorische contactdag rond een bepaald thema hier een eerste aanzet toe kan geven.

Rob Gruben

DE SBN IN OPPOSITIE

Het bestuur van de SBN heeft gemeend te moeten reageren op de aanbiedingsbrief bij de Nota Selectie en Registratie van Jongere Stedebouw en Bouwkunst d.d. 28 januari 1992. In deze brief kondigt de Minister aan dat behandeling van verzoeken van belanghebbenden om aanwijzing tot beschermd monument van vóór 1850 zal worden stopgezet.

In een brief aan de Minister protesteert de stichting met klem tegen dit voornemen. *"De stichting acht de aandacht en zorg voor de jongere stedebouw en bouwkunst juist, zeker als daar de nodige middelen voor zouden worden uitgetrokken. Als dit beleid echter tevens inhoudt dat er geen financiële en personele inspanningen meer geleverd worden aan de oudere bouw- en stede-bouwkunde is deze beleidsomgeving onverantwoord."* De stichting heeft in de brief met nadruk gewezen op de vaak zo incomplete monumentenlijsten, ontstaan door een sterk op de gevels gerichte monumentenbescherming. Dat achter de vaak relatief jonge gevels nog regelmatig middeleeuwse huizen worden ontdekt is een feit waar niet zomaar aan voorbij mag worden gegaan.

Toch is dat exact wat er gebeurt in het antwoord aan de stichting van de RDMZ (concept mr. Harmsen, ondertekend door de heer Hylkema). Deze schrijft namelijk dat *"...in redelijkheid kan worden gesteld dat dit deel van het bestand aan bouwkunst in Nederland voldoende bekend is en - althans van rijkswegen - voldoende bescherming geniet."* In het vervolg van de brief voegt Hylkema hieraan toe dat er een soort ontsnappingsclausule blijft bestaan zodat uitzonderlijke, onmiskenbaar aantoonbare, vergeten objecten toch nog aan de bestaande lijsten zouden kunnen worden toegevoegd. Het bestuur van de SBN beraadt zich momenteel over verder te nemen stappen.

In een tweede brief aan de Minister reageert de SBN op de geuite overweging om de uitgave van de Geïllustreerde Beschrijving van de Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst stop te zetten. Naar de mening van de stichting zou het onverantwoord zijn om een dergelijk besluit nu te nemen, en wordt het belang van de sinds 1903 lopende reeks blijkbaar onderschat. *"De*

Geïllustreerde Beschrijving evalueert de aanwezige kennis over een gebied en vormt dan de basis voor zowel beleid als thematische analyse. (...) Kennisverwerving, kennisverwerking en kennisoverdracht behoren tot de hoofdtaken van de rijksoverheid, juist in het licht van de decentralisatie. De *Geïllustreerde Beschrijving* heeft zich bewezen als een basisinstrument daarvoor." Op het pleidooi voor voortzetting van de reeks, in al dan niet aangepaste vorm, is nog geen reactie gekomen. Uiteraard houden wij u op de hoogte van een eventueel vervolg van de discussie.

Ronald Glaudemans

BOEKBESPREKINGEN

Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht 1990

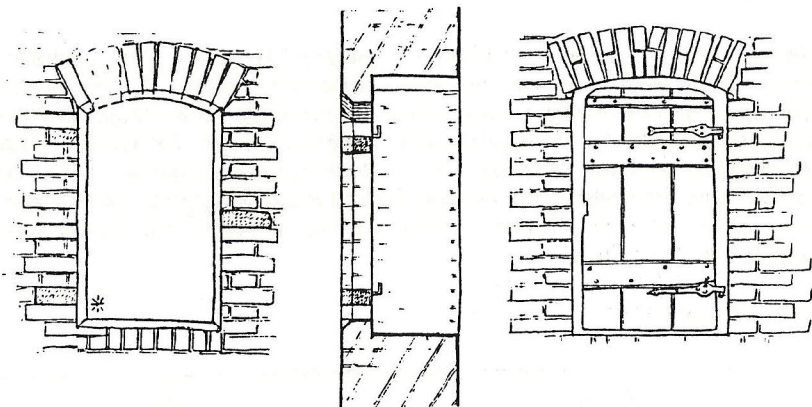
Het is weer een indrukwekkend werkstuk geworden, deze veertiende ABK sedert 1972. Er is een veelheid van onderwerpen en werkstukken samengebracht in 170 bladzijden, weer meer dan voorgaande jaren. Talrijke foto's en tekeningen tonen aan hoe belangrijk beeldmateriaal voor de bouwhistorie is en dat het nodig is, dat de bouwhistoricus zelf goed kan tekenen. Steeds belangrijker wordt (eindelijk) de dendrochronologische datering. Het wordt tijd, dat daartoe in Nederland eens organisatorisch voldoende mogelijkheden voor worden geschapen.

Uit de veelheid aan gegevens willen wij een aantal onderwerpen lichten, die tot verbreding van de algemene vakkennis kunnen leiden.

In het pand Achterstraat 3a zijn 17de-eeuwse kozijnen aan de bovenkant tegen inwateren beschermd door een druiplijst van iets uitstekende plavuizen.

Uitvoerig wordt verslag gedaan van het minutieus onderzoek van het middeleeuwse stadskasteel Compostel, Ganzenmarkt 24, dat kort na 1302 gebouwd werd. In afwijking van andere Utrechtse huizen uit die tijd waren de enkelvoudige balklagen hier van eiken in plaats van dennen. Helaas is het metselverband niet aangegeven. Bij de bouw werd een spiltrap aangebracht, waaruit blijkt, dat deze trapvorm rond 1300 al voorkwam. Ook bij de panden Lange Nieuwstraat 30-32 en 99 zijn interessante gegevens over spiltrappen vermeld. Er werd in het huis Compostel een venster met een oorspronkelijk naar binnen draaiend eiken luik gevonden. In verband met een binnenkort in het *Restauratievademecum* verschijnende studie van K.T. Meindersma over sluitwerk is de vondst van een sleutel interessant.

In de panden Lange Nieuwstraat 24-32 zijn onder meer fragmenten van een aantal 17de-eeuwse spiegelklampdeuren gevonden. Nr. 26 heeft een gebogen dak, dat gedragen wordt door Philibertspanten van één plank dik.

Documentatieschetsen van de vroeg-14de-eeuwse vensters op de eerste verdieping van het huis Compostel (tekening Bart Klück).

Het halve tweelinghuis Lange Nieuwstraat 33 heeft boven de vensters hane-kammen, die aan de onderzijde accoladevormig zijn.

Resten van de Mariakerk, gevonden bij het herstel van het door brand verwoeste Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, zijn uitvoerig beschreven. In de funderingen van het romaanse koor was tijdens de bouw ten behoeve van de stabiliteit een stelsel van zware houten balken opgenomen. Er wordt verwezen naar soortgelijke vondsten elders in Utrecht.

Tenslotte een tropische verrassing aan de Nieuwe Gracht. In het huis nr. 45 werd op de wanden van een overdekt binnenplaatsje een beschildering van omstreeks 1880 gevonden, waarop talrijke gewassen uit het voormalige Nederlands-Indië zijn weergegeven. De boeiende beschrijving van de opdrachtgever en zijn koloniale achtergrond riep bij ondergetekende herinneringen op aan grote suikerfabrieken op Java met puffende stoomlocomotiefjes, gestookt met suikerriet. Waartoe de bouwhistorie al niet kan leiden!

Herman Janse

Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1990 (Utrecht z.j. (1992)), 170 pagina's, f. 24,50.

Vaktaal; vaktermengids bij kerkgebouwen

Deze gids werd samengesteld door de excursiecommissie van de Stichting Oude Groninger Kerken. Als één van de bewerkers van 'Haslinghuis' was ondergetekende natuurlijk nieuwsgierig naar de inhoud, vooropgesteld dat het juiste gebruik van termen voor een jonge wetenschap als de bouwhistorie van essentieel belang is.

De grafische verzorging van dit boekje is uitstekend en zeer overzichtelijk. Jammer, dat op vier plaatsen onder aan een bladzijde een tekst abrupt wordt afgebroken en geen vervolg meer krijgt. Een belangrijke bijdrage vormen de termen uit de orgelbouw, verzorgd door Bram Edskes. Ook termen uit de kerkgeschiedenis zijn voor belangstellende leek en vakman interessant.

Maar de bouwtechnische en -historische termen met de bijbehorende tekeningen zijn helaas ver onder de maat. Wij willen niet op alle slakken zout leggen, maar ik voel mij echt op de ziel getrapt bij kaspant: "Een dragende constructie, die van muur tot muur loopt om de dakbedekking te dragen". De bijbehorende tekening betreft een huisje van omstreeks 1900, waarbij dan nog de kreupel stijlen als korbeel zijn aangeduid. Dat krijg je, als korbeel wordt verklaard als: "Een schuinstaande balk onder een spantbeen, ter ondersteuning van dat spantbeen; of een schuin geplaatste balk tussen een horizontale en een verticale balk in een houtconstructie". En dan de daarbij behorende tekening: de vervaardiger heeft waarschijnlijk eens een oudhollands eethuisje ingericht! Het sleutelstuk is met zwaluwstaartvormige wiggen aan de moerbalk bevestigd en vrijwel even dik als de balk. Een muurstijl ontbreekt en het korbeel, geprofileerd in een vorm, die SBN-leden nog moeten opsporen, rust op een draagsteen, zoals bij vakgenoten bekend, een uiterst zeldzame constructie.

Geheng: "Een op een deur of venster te schroeven smeedijzeren scharnier". Scharnier is zelf niet verklaard. Dan had ik maar liever gehad, dat de teksten uit Haslinghuis schaamteloos waren overgenomen.

Kortom: het bouwkundige deel van het boekje is ronduit erbarmelijk amateurswerk, dat werd gemaakt zonder kennis te nemen van publikaties op dit gebied. Dat is jammer, want de andere publikaties van de Stichting Oude Groninger Kerken muntten juist uit in wetenschappelijk peil, zonder daar de leesbaarheid voor de leek mee te schaden.

Herman Janse

C.G. Reinders (red.), Vaktaal; vaktermengids bij kerkgebouwen (Bedum 1992), 108 pagina's, f. 19,50.

OPLEIDING RESTAURATIEMEDEWERKER M.T.O.

Door de Stichting Vakopleiding Bouwbedrijf is, in samenwerking met de Vereniging van MTS'en en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, een post-MTS opleiding opgezet. De cursus is bedoeld voor afgestudeerde MTS'ers en mensen met een gelijkwaardige opleiding, die zich willen specialiseren op het gebied van het restaureren en de monumentenzorg. Gedurende twee schooljaren worden op vrijdagen lessen en practica verzorgd door ervaren praktijkleraren. Gedurende deze twee jaren moeten de cursisten werkzaam zijn in de monumen-

tenzorg bij een aannemingsbedrijf, architectenbureau of overheidsinstelling. Van de stagewerkzaamheden maken de cursisten verslagen. Zij worden daarbij begeleid door consultants van de SVB en de werkgevers.

De opleiding is praktijkgericht. Er zijn vijf leergebieden:

- 1) Constructie, materialen en gereedschappen;
- 2) Culturele, maatschappelijke en kunsthistorische ontwikkelingen;
- 3) Wettelijke regelingen m.b.t. restaureren en stads- en dorpsvernieuwing;
- 4) Documentatie en rapportage en
- 5) Practicum restaureren.

Het practicum restaureren vindt plaats gedurende drie werkweken in het restauratie-opleidingsinstituut op kasteel Raesfeld in Duitsland. Het leergebied documentatie en rapportage wordt onderwezen in oude gebouwen en stadswijken. Men leert gebouwen opmeten, details documenteren en de beginselen van het bouwhistorisch onderzoek. Door het maken van documentatierapporten, beschrijvingen van de historische objecten en schetsplannen komt de cursist in aanraking met alle aspecten van het restauratievak.

De voortgezette opleiding Restauratiemedewerker M.T.O. wordt gegeven aan de MTS te 's-Hertogenbosch, Moermanstraat 4, tel. 073-216711 en de Hofstede MTS, Industriplein 2 te Hengelo (O), tel. 074-916988.

Voor werkgevers die cursisten in dienst nemen zijn subsidies uit het A+O fonds mogelijk.

Enkele gemeenten hebben de afgelopen jaren al van deze unieke mogelijkheid gebruik gemaakt om nieuwe taken op het vlak van de monumentenzorg uit te voeren en de kennis binnen de ambtelijke dienst te vergroten. Ook voor architectenbureaus kunnen stageplaatsen aantrekkelijk zijn. Beide MTS'en hebben een lijst van cursisten die nog geen werkplaats hebben. U kunt met voornoemde scholen contact opnemen.

Ad van Drunen

N.C.M. BOEKJE - OPEN MONUMENTENDAG 1992

Zoals in de vorige Nieuwsbrief al vermeld werd is het thema voor de Open-Monumentendag 1992 (12 september) 'Bouwhistorisch onderzoek'. De concepttekst voor het bijbehorende boekje, dat in geheel Nederland zal worden verspreid, is met veel tevredenheid door het bestuur van de NCM in ontvangst genomen.

Omdat onze Stichting dit jaar zo direct betrokken is bij de Open-Monumentendag oordeelde het bestuur dat dit tevens een goede gelegenheid was om voor de SBN een "officiële" presentatie op te zetten. Immers, één van de doelen van de Stichting wordt in de statuten omschreven als 'Het bevorderen van de publieke belangstelling voor bouwhistorisch onderzoek' en juist die belangstelling mag men op de Open-Monumentendag in grote mate verwachten.

Met zorg is daarom uitgekeken naar een gebouw, waar tijdens de Open-Monumentendag een bouwhistorisch onderzoek gaande is. De keuze is daarbij gevallen op het pand Sandrasteeg 8 te Deventer, een tufstenen complex dat mogelijk nog teruggaat tot het einde van de 11de eeuw! Voor de wat meer geïnteresseerden is dit een unieke kans om een nog grotendeels Romaans gebouw (met nog vrijwel intact zijnde tweelichtvensters) in ontpelde toestand te bezichtigen.

KORSTMOSSEN EN MUURBLOEMPJES

Onder deze kop zullen in de toekomst recent verschenen publikaties over bouwhistorische onderwerpen worden geplaatst. Titels voor deze rubriek kunnen worden opgestuurd naar het redactieadres.

BLOEMINK, J.W. en H.A.J. ROETERT STEENBRUGGEN - 'De Noordenbergtoren', in: *Deventer Jaarboek 1991* (Deventer 1992), 35-55.

BOEKWIJF, H.W. - '16de-eeuwse tymmeringen op het Huis te Grave', *Castellogica verkenningen*, mededelingen van de Nederlandse kastelenstichting II (Doorn 1991), 227-234.

DE BREEDE MERCT; *de Grote Markt (te Groningen) vanaf de middeleeuwen tot 1945* (Groningen z.j. (1991)).

BREEDVELDT BOER, I.M. - *Plafonds in Nederland 1300-1800*, RV-bijdrage 12 ('s-Gravenhage 1991).

DRUNEN, A.H. van - 'Een wandeling langs de (verdwenen) kerken en kloosters van 's-Hertogenbosch uit de periode 1450-1629', in: *Kloosters, kronieken en koormuziek. Cultuur in 's-Hertogenbosch 1450-1629* ('s-Hertogenbosch 1991), 9-40.

GRUBEN, R.J.W.M. - 'Kasteel Daelenbroeck te Herkenbosch', *Castellogica verkenningen*, mededelingen van de Nederlandse kastelenstichting II (Doorn 1991), 235-249.

JANSE, H. - 'Middeleeuws gebrandschilderd glas in Groninger kerken', *Groninger kerken* 8 (1991), 49-54.

JANSE, H. en D.J. de VRIES - *Werk en merk van de steenhouwer; het steenhouwersambacht in de Nederlanden voor 1800* (Zwolle z.j. (1991)).

MEKKING, A.A.J. (red.) - *De Grote of Lebuïneskerk te Deventer; de 'Dom' van het Oversticht veelzijdig bekeken* (Zutphen 1992).

- PRAK, N.L. - *Het Nederlandse woonhuis van 1800 tot 1940* (Delft 1991)
- ROGGE, C. en S. de JONG - 'Het voormalige raadhuis van Zaandijk, Lagedijk 104', *Anno 1961*, Zaans cultuur-historisch tijdschrift 1991/4, 3-36.
- STADES-VISCHER, M.E. - 'De Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te Dordrecht, of de 'capella noviter constructa' en een gewijzigde bouwgeschiedenis', *Organist & eredienst* nr. 3 (1992), 49-55.
- STRIJBOS, H. - 'Drie (of vier?) generaties kerken: een grootfamilie in Oirschot', in: H.J.M. Mijland, L.M. van Hout en drs. J.P.J. Lijten (red.), *Oog op Oirschot* (Oirschot z.j. (1991)), 121-155.
- STRIJBOS, H. - 'Het laat-middeleeuwse raadhuis van Oirschot', in: H.J.M. Mijland, L.M. van Hout en drs. J.P.J. Lijten (red.), *Oog op Oirschot* (Oirschot z.j. (1991)), 200-208.
- ZWEERS, D.J.K. - *De grafelijke korenmolen te Zeddam; de torenmolen als schakel in de ontwikkeling van molentypen* ('s-Heerenbergh 1991).
-

Stichting Bouwhistorie Nederland
Zwaansteeg 11
3511 VG Utrecht

- Algemeen bestuur: H. Janse (algemeen voorzitter), A.H. van Drunen, B.J.M. Klück, E.M. Kylstra, J.M.H. Penders, D.J. de Vries en D.J.K. Zweers.
- Dagelijks bestuur: K.J. Steehouwer (voorzitter), A.H.M. Glau-demans (secretaris) en R.J.W.M. Gruben (penningmeester).

Redactieadres: Nieuwsbrief Bouwhistorie
Bethaniëstraat 4
5211 LJ 's-Hertogenbosch
Tel.: 073-145225

Redactie Nieuwsbrief: *Ronald Glau-demans en Rob Gruben.*
Eindredactie: *Herman Janse*

Kopij en reacties vóór 1 september a.s. naar het bovenstaande redactieadres.

Illustratie voorpagina: reconstructie van het weerganghuis Compostel in het begin van de 14de eeuw, Ganzenmarkt 24, Utrecht (tekening Bart Klück).